

Драган Ж. Станар¹
Универзитет одбране, Институт за стратегијска
истраживања
Београд (Србија)

Срђан В. Старчевић²
Универзитет одбране, Војна академија
Београд (Србија)

17.035.3:355.21(497.11)
Прејледни научни рад
Примљен 12/02/2024
Прихваћен 01/06/2024
doi: [10.5937/socpreg58-49221](https://doi.org/10.5937/socpreg58-49221)

ВОЈНА ОБАВЕЗА КАО ДЕО СРПСКОГ ЕТОСА³

Сажетак: Циљ рада био је да се опише и објасни зашто је постојање обавезног служења војног рока оптималан модел војске у Републици Србији, и то из недовољно истражене перспективе природе и позиције војске у српском националном етосу. Аутори анализирају досад понуђене тежишне аргументе за обавезно служење војног рока, а потом, сагледавањем карактеристика српског колективног етоса, прецизирају улогу и природу војске која се конституисала акумулираним историјским искуством српског народа. Поредиће различите савремене моделе оружаних снага, њихове предности, мане, импликације и друштвену природу, аутори закључују да је постојање војне обавезе својствено српском националном етосу, да је компатибилно с претпоставкама српског националног идентитета и да представља оптималан облик војске у Републици Србији.

Кључне речи: војна обавеза, национални етос, идентитет, држава, војска

УВОД

Један од атрибута који раздваја истинске мудрости од ефемерних мисли, па чак и оних из ранга најумнијих, јесте њихова могућност опште апликације, безвременост и независност од *Zeitgeist*-а ере у којој живимо. Управо једна таква, безвремена мудрост долази у форми често помињање клетве: „Дабогда живео у занимљивим временима“. Без обзира на то којем смо тумачењу порекла ове клетве склони – да ли ономе који њено порекло види у источној кинеској мудрости или пак ономе који је приписује западним државницима XX века – чини се да садашњи тренутак даје јасан одговор на питање зашто је ова мисао заиста много ближа клетви него беневољентној жељи, као што би се можда *prima facie* могло претпоставити. Без обзира на чињеницу да је

¹ dragan.stanar@va.mod.gov.rs; <https://orcid.org/0000-0003-0759-5652>

² srdjan.starcevic@vs.rs; <https://orcid.org/0000-0002-5046-6058>

³ Текст је резултат рада на пројекту Војне академије Универзитета одбране у Београду: „Вредносне оријентације и однос према традицији кадета Војне академије“, ВА/ДХ/1/24-26

свако доба специфично и јединствено, не би било контроверзно тврдити да је моменат у којем се налази човечанство почетком 2024. године ипак знатно „занимљивији“ од претходних 20, 30, можда и 50 година. Тренутно стање у међународним односима и целокупан геополитички амбијент генеришу својеврсну тачку парадигматске промене не само односа моћи и утицаја у глобалној арени већ и трансформације једног униполарног света у свет који тежи мултиполарности. Реструктурирање целокупног глобалног система – од његове политичке па све до идеолошко-вредносне димензије – нужно испоставља цео низ изазова за сва друштва, а нарочито за она која се налазе у непосредној или релевантној близини нових безбедносних жаришта. Као што Бабић (Babić, 2023, str. 5) примећује, „свет више није онакав какав је био доскора, иако је нексус узрока свега што се сада дешава дужи, некада чак и много дужи од онога што покрива реч 'скоро'“.

Уважавајући економске, дипломатске, демографске, културолошке и све друге врсте изазова, чини се да су безбедносни изазови које испостављају „занимљива“ времена у којима живимо истовремено и најделикатнији и најесенцијалнији. Стога не чуди што је новонастали безбедносни пејзаж актуелизовао питање војне обавезе и оптималног модела оружаних снага као једно од кључних питања у готово свим европским друштвима, која су приморана да преиспитају досадашње моделе и место војске у друштву. Природно, услед свих наведених фактора, као и мноштва додатних о којима ћемо дискутовати, српско друштво такође се налази пред реевалацијом досадашњих пракси и важним одлукама по питању војне обавезе и уопште природе српске војске. Те би се одлуке нужно морале донети уважавајући апсолутно све битне перспективе (не)постојања обавезе служења војног рока у Републици Србији, укључујући и веома важну етичко-идентитетску перспективу.

ТЕЖИШНИ АРГУМЕНТИ ЗА ОБАВЕЗНО СЛУЖЕЊЕ ВОЈНОГ РОКА

Изражена изванредна „занимљивост“ времена у којем живимо неизбежно је условила прегршт дискусија, студија, анализа и аргумената о предностима и бенефитима постојања обавезе служења војног рока, па чак и о њеној виталној неопходности, у многим европским државама укључујући и Републику Србију. Неупитно примарни чинилац и кључни катализатор потпуног оживљавања и разбуктавања дискурса о војној обавези свакако јесте нови баук који кружи Европом, али овога пута не комунизма већ рата (Starčević i Blagojević, 2023, str. 40), феномена који су развијена европска друштва већ некако наивно архивирала у историјске фиоке, међу остале превазиђене и презрене појаве као што су инквизиција, робовласништво, вартоломејске и кристалне ноћи, и слични феномени који припадају искључиво европској прошлости а никако садашњости или будућности. Као што то историја XX века јасно показује, свако повећавање безбедносних изазова, ризика и претњи у међународној заједници по правилу је покретало дебате о нужности постојања војне обавезе (Asal et al., 2017, str. 1472). Развијена постмодерна европска друштва као да су сметнула са ума труизам да „рат остаје верна сенка сваког људског друштва, наш перманентан

пратилац и стални чинилац наше стварности“ без обзира на то колико цивилизацијски напредујемо и колико високо подижемо културно-вредносне бееме наше цивилизацијске тврђаве (Stanar, 2021, str. 270) и подлегла заводљивој клопци логике према којој стварност можемо да мењамо тако што ћемо о њој једноставно говорити на одређени начин (Walzer, 2004, str. XIII) и живети и планирати у равни замишљеног уместо у равни стварног. Заоштравање односа између глобалних сила, а првенствено руска анексија Крима 2014. године, а потом и ескалирајући рат у Украјини, који је започео у фебруару 2022. године, рат на европском тлу између европских држава, грубо су и насилно вратили европска друштва у сферу стварности у којој је безбедносна атмосфера таква да захтева преиспитивање способности сваког друштва да се самостално војно брани и оружаном заштити. Нека од тих друштава – као што су шведско, грузијско, литванско, швајцарско и турско – дошла су до закључка да без обавезног служења војног рока, или чак са исувише кратким постојећим периодом служења, нису у стању да одговоре „актуелним безбедносним изазовима“ узимајући у обзир укупну „геополитичку ситуацију и претње државној безбедности“ и могућност ескалације постојећих тензија (Subotić i Rokvić, 2021, str. 248, 250, 255). Природно, чини се перманентно затегнута ситуација у југоисточном делу Европе и тренутно „постојеће изражене геополитичке напетости на и око Балканског простора“ додатно акцентују „егзистенцијални значај војне моћи“ (Stojanović i Šaranović, 2022, str. 33) као и неопходност преиспитивања способности одбране мира и оптималног модела оружане снаге који би то гарантовао у земљама које се налазе на овом пословично турском геополитичком подручју, укључујући ту наравно и Републику Србију.

Додатни важан аргумент за постојање опште обавезе служења војног рока у српском друштву долази из потребе усклађивања модела оружане снаге са концептом „тоталне одбране“ који је званично усвојен као стратешки концепт одбране Републике Србије постојећом и важећом Стратегијом националне безбедности РС из 2019. године као и Стратегијом одбране РС. У складу са оним што предвиђа такво стратешко усмерење, „систем одбране Србије заснива се на концепту тоталне одбране и темељи на идеји ангажованости целокупног друштва за потребе одбране“ (Đukić i Vuletić, 2023, str. 635). Како се наводи у Концепту тоталне одбране РС,

„опредељење за примену концепта тоталне одбране произилази из међународног положаја РС, изазова и претњи безбедности од значаја за одбрану, људског и материјалног потенцијала, способности и капацитета за одбрану, историјског наслеђа, искустава ослободилачких и одбрамбених ратова и одлуке о војној неутралности“ (Stojković i Radović, 2024, str. 3).

У контексту дефинисаног стратешког опредељења за тоталну одбрану, обавезно служење војног рока не само да је носећи стуб елемента војне одбране у ужем смислу (Milosavljević, 2022, str. 114) већ глобално „представља један од начина спровођења концепта тоталне одбране“ у свакој његовој димензији, што је основни разлог зашто се земље које праве поменути стратешки избор по правилу ослањају на модел војске који подразумева обавезно служење војног рока (Đukić i Vuletić, 2023, str. 638, 626–635). Иако не постоји формална нужност, као што Јончић (Jončić, 2022, str. 200) примећује, „тотална одбрана обично обухвата систем опште војне обавезе“, и то не само у земљама које су опредељене за неутралност и војно несврставање.

Тотална одбрана уско је повезана са наведеним концептом неутралности иако одлука о несврставању не имплицира нужно и одлуку о концепту тоталне одбране. Међутим, као што је наведено, пракса показује да се неутралне земље одлучују за обавезно служење војног рока услед неопходности максимизације и оптимизације потенцијала за успешну самосталну одбрану и одвраћање, што је имплицитан услов објективне неутралности. Јер, према дефиницији, неутралност подразумева „непристрасан положај државе која не учествује у неком оружаном сукобу, *признај од стране других држава*“ (Gaćinović, 2018, str. 24), што имплицира да објективна неутралност своје утемељење мора имати у претпоставци спремности и способности њене одбране и заштите (Stanar, 2022, str. 41). Будући да је Србија 2007. године усвојила Резолуцију о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије којом је проглашена војна неутралност, а имајући у виду тренутну безбедносну ситуацију и динамику у међународним односима, нарочито у контексту региона у којем се Србија налази, поновно увођење опште обавезе служења војног рока представљало би неопходан услов за задржавање статуса објективне неутралности, тј. неутралности која је призната и која може да се брани, и усклађивање модела оружаных снага са стратегијским опредељењем о војном несврставању.

Додатна аргументација за постојање обавезе служења војног рока у Србији данас широка је и снажно утемељена. Више аутора у последњих неколико година наводило је у својим текстовима значај оптималног модела и позиције војске у српском народу, као и експлицитно постојање обавезног служења војног рока, за развој свеобухватне и драгоцене стратешке културе у савременом српском друштву (Starčević i Blagojević, 2020, str. 85–102; Stojanović i Šaranović, 2022, str. 11–36); аргументовано и убедљиво се дискутовало и о изазовима и значају постулирања војне обавезе као друштвеног идеала у српском друштву (Starčević i Blagojević, 2023, str. 33–46), као и о потенцијално спасоносној улози војне обавезе у ублажавању негативних утицаја постмодерног „друштва тражилаца права“ (Starčević i Stanar, 2022, str. 153–165). Плодоносна расправа и моћну аргументацију за постојање обавезног служења војног рока и модел савремене народне а не професионалне војске у Републици Србији могуће је и потребно додатно суплементирати, оснажити и обогатити аргументом о војној обавези као саставном делу српског етоса која се не може одвојити од идентитетских претпоставки и историјског искуства из којих деривира.

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ, ЕТОС И ВОЈСКА

Заиста је мало појмова који се изражено фреквентно употребљавају у дневно-политичком дискурсу а истовремено су значајан изазов за све оне који настоје да их дефинишу, као што је то случај с појмом националног идентитета. Штавише, појам идентитета ноторно је тешко и захтевно прецизно и јасно дефинисати, толико да неки аутори проналазе да „када се све сабере и одузме највећа тајна од свих тајни јесте тајна идентитета“ (Babić, 2007, str. 7). И поред тога што суштински „одређује наш свакодневни живот“ у безмало сваком погледу и што представља „један од најважнијих конструката савремене цивилизације“ (Milošević Đorđević, 2005, str. 174), проблематика појмовног одређења националног идентитета огледа се у постојању

праве „концептуалне анархије или термилошког хаоса“ (Milošević Đorđević, 2003, str. 127), који у великој мери отежавају исправно разумевање овог феномена од прворазредног значаја. Таквом стању доприносе и различите парадигме значења идентитета, које на себи својствене начине приступају овом феномену – примордијална парадигма која национални идентитет схвата као фиксан и непромењив и инструменталистичка парадигма према којој је национални идентитет флуидан и мења се у зависности од припадности одређеној политичкој држави. Према доступним емпиријским истраживањима спроведеним у Републици Србији (Milošević Đorđević, 2005, str. 183–192), српски национални идентитет доживљава се доминантно кроз примордијалну парадигму те се одређује „заједничком припадности култури, језику и религији“ односно постојањем групног континуитета „језика, хероја, споменика, народних обичаја“ (Davis, 1996, str. 7–8; Teršić, 2012, str. 80). Штавише, он се у складу с таквом перспективом доживљава као природан вид колективног идентитета са израженом „духовном копчом која га држи на окупу и морално обједињава“ и која је као таква неопходна за трајност и чврстину идентитета (Bodrožić, 2009, str. 328). Етос једног народа представља управо ту важну духовну копчу, која својом центрипеталним карактером чува и конзервира интегритет колективног идентитета. По својој дефиницији етос (*ἦθος*) није само скуп носећих вредности и општих ставова него је и сет практичних принципа поступања – „карактеристичан дух заједнице који је повезан са начином на који једна заједница заправо живи“ (Deakin, 2008, str. 20). Уколико дискутујемо о српском националном идентитету и специфичном српском етосу, онда је питање модела, улоге и уопште битне, па и метафизичке, природе војске неизоставно и има прворазредни значај не само зато што су разматрања „онтолошке безбедности“ генерално и увек „темељни део колективног идентитета“ (Proroković i Stojanović, 2023, str. 1216) већ и услед специфичне улоге српске војске у историји српског народа. Безмало сви конститутивни елементи идентитета, колективног етоса и целокупног културног обрасца српског народа експлицитно су повезани са војском, односно са специфичним односом српског народа и његове војске без обзира на то који је назив та војска носила у различитим периодима историје.

Уз идеју светосавља, косовски мит неоспорно представља „кључни српски државотворни мит који се налази у основи српског националног идентитета“ (Bazić, 2012, str. 254) и нужно је исходиште сваког разматрања нашег идентитета и културе које има претензију на озбиљност. Како сâм косовски мит метафорички представља један базично вредносни, односно етички избор и етичку одлуку (Vučinić, 2009, str. 1–5), он се налази у корену српског националног етоса. Суштина „косовског завета“, као интегралног елемента косовског мита, јесте дефинисање односа између српског народа и његове војске као „отелотворења и институционализације његове потпуне решености и спремности да брани свој идентитет“, који ће, како је бурна и изазовна историја српског народа показала, „постојати само и искључиво до оног момента до којег постоји и формулисана воља да се он по сваку цену колективно брани, концентрисана и локализована у српској војсци“; у том контексту треба посматрати и основну функцију војске у српском народу, а то је да брани постојање српског националног идентитета, вредности која је у етосу српског народа претпостављена свакој другој вредности, па и вредности „голог“ живота и физичког опстанка (Stanar,

2023а, str. 134–137). Коначно, питање улоге косовског мита и Косова и Метохије у заснивању и очувању српског националног идентитета није тек питање прошлости, већ и максимално релевантне и актуелне садашњости (Proroković i Stojanović, 2023, str. 1220–1222), те је у том контексту суштински важно за разумевање позиције војске у српском етосу данас.

Управо су са функцијом одбране идентитета уско повезане идеје слободе, суверености и коначно виталне позиције *државности* у контексту српског етоса. Императив апсолутне нужности слободе и независности, артикулисаних у постојању политичке суверености и националне државности, деривиран је из акумулираног трагичног искуства српског народа у свим оним историјским тренуцима у којима се нашао на територији на којој није било његове војске. У тим историјским тренуцима, и на тим територијама, активно, организовано и по правилу насилно настојали су се поништити и демонтирати сви они поменути елементи који конституишу национални идентитет: језик, религија, национални хероји, митови и симболи, историја и историјски споменици итд. Речју, настојао се избрисати идентитет српског народа. Искуство механизма и начина решавања „српског питања“ (Novak, 1986, str. 525–804), тј. искуство доживљеног геноцида у периоду Другог светског рата у НДХ неоспорно чини значајан елемент акумулираног националног историјског искуства, културе и идентитета. Та је горка и трагична лекција кардинално потврдила тезе о „фундаменталној нерационалности“ пацифистичких претпоставки о одрицању од оружане одбране и постојања војске као и о томе да такво одрицање заправо „награђује агресију“ и у реалности олакшава и отвара пут за нестанак једног народа (Narveson, 2012, str. 153; Orend, 2010, str. 284). Додатно, и још важније, искуство геноцида утиснуло је неизбрисиву импресију о значају националне државности и постојања српске војске у српски етос и колективно памћење српског народа, на сличан начин као што је то учинило и у јеврејском народу (Kasher, 2023, str. 244). Ова се импресија непогрешиво артикулисала приликом насилног распада СФРЈ, када су Срби на свим оним територијама на којима су живели, а на којима су им објективно поново били јасно и недвосмислено угрожени елементи идентитета, а потом и физички опстанак, једини излаз и спас видели у конституисању сопствене *народне* војске као бране од нестанка.

Да идеје о насилном демонтирању српског националног идентитета најжалост нису тек предмет интересовања историје, довољно говори статус српског народа који се данас налази на одређеним територијама на којима не може да се ослони на своју војску. Истовремено, историјске поуке указују и опомињу на опасност од ескалације и трансформације агенде демонтирања националног идентитета у агенду физичког уништења и/или протеривања са тих територија оних који нису спремни да се одрекну елемената сопственог националног идентитета. Стога је императивна вредност суверености и државности, тј. стања слободе у којем елементи националног идентитета неће бити оспоравани или угрожавани, значајан део инвентара националног етоса. Централна улога војске у овом контексту не може се пренагласити – српска је државност, као једини чврст гарант опстанка српског идентитета, најелементарније и најнужније повезана са српском војском. Српску је државност, историјски посматрано, директно створила и извојевала српска *народна*, а не нека туђа или другачија

војска. Штавише, као историјски, готово идиосинкратични куриозитет можемо посматрати чињеницу да Срби оснивају Артиљеријску школу, односно своју војну академију већ у марту 1850. године (Ђukić, 2015, стр. 402–405), пуних 28 година пре него што у Српско-турским ратовима (1876–1878) снагом оружја задобијају своју пуну државност. Српски народ, дакле, самостално оснива своју војну академију, која самостално производи војне старешине, које самостално за свој народ освајају независност и државност! Та чињеница, којом мало који народ може да се похвали, може нам заиста рећи много о метафизичком односу српског народа и његове војске. Исто тако она, уз све претходно наведено, сведочи и о значају и позицији војске унутар „карактеристичног духа заједнице“, тј. унутар српског етоса.

СРПСКИ ЕТОС И ОПТИМАЛАН МОДЕЛ ВОЈСКЕ

Током бурне и турбулентне ратне историје људског рода постојали су различити модели оружаних снага који су кореспондирали с типовима и потребама друштава, као и са духом епохе – од милицијских и аристократских војски, преко најамничких до феудално-империјалних (шире у: Kajtaz, 2012). Конститусањем нација и појавом националних држава, а нарочито после Француске буржоаске револуције и искустава Наполеонових ратова, већина европских држава напустила је стари модел феудалне војске и прешла на увођење „опште војне обавезе са обавезном регрутацијом и служењем војног рока“ (Starčević i Blagojević, 2023, стр. 35). На исти корак одлучила се и српска држава, и то 1883. године када је Законом о устројству војске од 15. јануара „укинута подела на народну и стајаћу војску и створена јединствена војска – стални кадар у миру, који се у случају рата попуњава обученом резервом до ратне формације“ (Ђukić, 2019, стр. 43). Такав модел војске који подразумева постојање опште војне обавезе остао је модел војске српског друштва кроз различите периоде и облике државности све до 2011. године, када је одлуком Народне скупштине суспендована обавеза служења војног рока у Републици Србији која је прешла на модел „мале професионалне војске“. И у овом случају српско друштво пратило је *zeitgeist* и доминантни тренд осталих европских држава, које су у великом броју извршиле транзицију на модел мале професионалне војске у периоду између краја хладног рата и краја прве деценије 21. века (Stanar, 2023b, стр. 29–30). Ова промена курса и опредељивање за укидање војне обавезе у већини развијених земаља западног света била је продукт великог броја различитих снажних фактора, који су довели до друштвене трансформације – од технолошко-техничких до дубоко идеолошко-вредносних. Посебно треба подсетити на чињеницу да је ова промена повезана с променом друштвеног типа у посебном геополитичком моменту или, сасвим конкретно, са преласком на потрошачко друштво, неолибералним вредностима, у униполарном свету. Пошто држава „више нема потпуну власт над привредом, безбедношћу или културом“, показало се да она има „и мање потребе за патриотском посвећеношћу и духовном мобилизацијом њених поданика“ (Bauman, 2009, стр. 60). Ипак, ваља напоменути да је одлука о суспензији сваке војне обавезе створила „дисконтинуитет традиције дуге још од 1838. године, када је први пут законодавно уређена област служења војног рока“ (Ratković-Kostić, 2006, стр. 22, цитирано у: Milosavljević, 2022, стр. 111).

Посматрајући актуелни модел мале професионалне војске у Републици Србији кроз призму природе и позиције војске у српском етосу недвосмислено се може закључити да он није компатибилан са наведеним етосом. Штавише, чини се да је модел мале професионалне војске устројен на темељима хантингтоновских претпоставки о нужности *одвајања* војне професије и војске од остатка друштва; то и такво прописано одвајање није само институционално-техничке природе већ нужно претпоставља и предвиђа одвајање и изолацију – подразумевајући ту и културно и вредносно-идентитетско одвајање и изолацију војске од друштва (Brooks, 2021, str. 19; Brooks & Grewal, 2022, str. 628; Brayant et al., 2021, str. 10–24). На дуже стазе, таква врста одвајања војске од друштва и друштва од војске произвела је незаинтересованост друштва за војне послове и проблеме са попуном војски чак и у најбогатијим државама света (Tresch, 2018, str. 19–21; Shane III, 2022; Spoehr, 2022). Овај проблем могао је да остане на маргини интересовања јавности и држава захваљујући одсуству ратне опасности и снази савезништва, које удружено и зато, макар привидно, надмоћно гарантује одбрану. На прелазу из 20. века у 21. век, у западним државама деловало је да нема потребе војно обавезивати грађане. „Задовољни потрошачи, који се ужурбано баве сопственим пословима, изванредно функционишу, хвала лепо...“ (Bauman, 2009, str. 60). Истовремено, мала професионална војска нудила је и две нимало безначајне „предности“, које додуше доводе у питање не само Кантове претпоставке услова „вечног мира“ већ и демократију као такву: могла је да буде ангажована и без сагласности грађана као и да води ратове који превише не „дотичу“ грађане. Стога је и разумљива иницијатива америчког потпуковника Јинглинга (Yingling, 2010) за повратак обавезног служења војног рока у САД, да би Конгрес, али највише сам амерички народ, коначно могао да посведочи праву и истиниту цену ратова које води њихова држава.

И док је потенцијално та врста устројства војске као институције изоловане и отуђене од остатка друштва која реализује своје задатке и мисије без превеликог увида и уплива благословено незаинтересованог друштва можда пожељна и оптимална за државе са другачијом геополитичком ситуацијом, другачијим концептом одбране и војног сврставања, државе са „војно-експедиционарним амбицијама“ (Asal et al., 2017, str. 1458–1459) и коначно другачијим етосом, српски етос ипак налаже другачију, чак и супротну природу војске. Тај етос позиционира војску као есенцијални елемент друштва, а не као институцију која постоји ван њега; војска еманира из друштва и неодвојиво је повезана са њим, његовим колективним идентитетом, његовом слободом и опстанком које гарантује суверена држава. Као „локализација на којој је концентрисана колективна слобода... из које прозилази држава“ (Babić, 2021, str. 2–3), што и јесте метафизичка природа војске у српском етосу, она подразумева императивно постојање војне обавезе за сваког грађанина јер зарад сваког грађанина и постоји, као што и припада сваком грађанину. Стога српску војску идеално треба да „сачињава сам народ јер је она отелотворење управо његовог историјског етичког избора и његове актуелне воље за одбраном сопственог идентитета“ (Stanar, 2023a, str. 137).

ЗАКЉУЧАК

Како Гадамер (Gadamer, 2004, стр. 295) славно пише, уколико желимо да било какву ствар исправно и суштински разумемо, морамо разумети и везу те ствари с традицијом из које она долази. Следећи ову логику, за исправно разумевање оптималног модела војске у савременом српском друштву није довољно уважавати само неоспорно важне безбедносно-политичке аргументе, колико год они били убедљиви, већ је неопходно разумевати и везу војске с традицијом, односно место и улогу војске у етосу српског народа. У случају анализе оптималног модела војске у Републици Србији у садашњем тренутку јасно се очитује конвергенција аргумената, односно једногласно указивање на пожељност постојања обавезног служења војног рока из различитих перспектива, укључујући и перспективу војне обавезе као дела српског националног етоса.

Позиција и природа војске у српском етосу одређена је акумулираним историјским искуством и готово свим наведеним кључним детерминантама српског националног идентитета према којима је улога војске у конституисању тог и таквог националног идентитета витална, прворазредна и неизоставна. Таква перцепција војске унутар изграђеног националног етоса није компатибилна са актуелним моделом мале професионалне војске, већ подразумева постојање војске неодвојиве од духа и корпуса народа, коју би путем постојања војне обавезе конституисао и чинио сам народ. Српски се национални етос темељи на суштински вредносном и етичком избору супериорности вредности идентитета над голим животом, односно схватању о разлици између *zoe* и *bios*, тј. разлици између пуког биолошког живота и политичког постојања (Agamben, 2018, стр. 16). Природа и улога војске у једном таквом етосу детерминисана је историјском реализацијом чињенице да је управо српска војска током историје била кључни гарант очувања националног идентитета као врховне вредности.

Осим што је војска као институција имала виталну историјску улогу у конституисању националног идентитета, она је, како током историје тако и данас, била и остала нужан предуслов његовог одржања и очувања. Стога је постојање оптималног модела војске који би подразумевао војну обавезу услов очувања идеје и вредности слободе и идентитета у инвентару српског националног етоса. Јер ће српски национални идентитет постојати „само и искључиво до оног момента до којег постоји и формулисана воља да се он по сваку цену колективни брани, концентрисана и локализована у српској војсци“ (Stanar, 2023a, стр. 137). Таква се воља може формулисати и артикулисати искључиво кроз постојање обавезног служења војске. Уколико смо пак спремни да напустимо историјско наслеђе и идентитетско одређење и направимо другачији избор према којем бисмо били ради да се одрекнемо елемената сопственог националног идентитета пред опасношћу која прети голом животу, онда свакако постоје и другачије опције у контексту избора оптималног модела војске.

© 2024 Аутор(и). Објавио Социолошки иреџег
(<https://scindeks.ceon.rs/issue.aspx?issue=17370&lang=sr>). Овај чланак је доступан у режиму отвореног приступа, под условима и одредбама CC BY-SA 4.
Види: <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.sr-latn>

Dragan Ž. Stanar¹
University of Defence, Strategic Research Institute
Belgrade (Serbia)

Srđan V. Starčević²
University of Defence, Military Academy
Belgrade (Serbia)

MILITARY SERVICE AS PART OF SERBIAN ETHOS³

(Translation *In Extenso*)

Abstract: This paper aims to describe and explain why mandatory military service represents the optimal military model in the Republic of Serbia, from the insufficiently explored perspective of the position and nature of the military in Serbian national ethos. The authors analyze the previously provided key arguments for conscription and, furthermore, identify the characteristics of Serbian collective ethos in order to precisely define the role and nature of the military constituted by the accumulated Serbian historical experience. By comparing different contemporary models of armed forces, their advantages, disadvantages, implications and social nature, the authors conclude that conscription is compatible with Serbian national ethos and the characteristics of Serbian national identity and that, as such, it represents the optimal military model in the Republic of Serbia.

Keywords: military service, national ethos, identity, state, military

INTRODUCTION

One of the attributes distinguishing true wisdoms from ephemeral thoughts, even those from the rank of the most intelligent ones, is their ability of general application, their timelessness and independence of *Zeitgeist* of the era in which we live. An example of such timeless wisdom comes in the form of a frequently mentioned curse: “May you live in interesting times”. No matter which interpretation of this curse we tend to choose – the one which sees its origin in Eastern Chinese wisdom, or, on the other hand, the one which is ascribed to Western statesmen of the 20th century – it seems that the present moment gives a clear answer to the question why this thought is actually much closer to a curse than to a benevolent wish, as it might be assumed *prima facie*. Despite the fact that every

¹ dragan.stanar@va.mod.gov.rs; <https://orcid.org/0000-0003-0759-5652>

² srdjan.starcevic@vs.rs; <https://orcid.org/0000-0002-5046-6058>

³ The text is the result of work on the project of the Military Academy, the University of Defence in Belgrade, “Value Orientations and Attitudes towards Cadet Tradition at the Military Academy”, VA/DH/1/24-26.

epoch is specific and unique, it would not be controversial to claim that the moment in which humanity is now, at the beginning of 2024, is more “interesting” than the previous twenty, thirty or even fifty years. The current state in international relations and the overall geopolitical ambience generate a specific point of paradigmatic change not only in the relations of power and influence in the global arena but also the transformation of the unipolar world into a world striving for multipolarity. Restructuring the entire global system – from its political to its ideological-value dimension – necessarily brings a series of challenges to all societies, particularly those in the immediate or relevant vicinity of the new security hotspots. According to Babić (Babić, 2023, p. 5) “the world is no longer as it was until recently, although the nexus of everything that is happening is longer, sometimes much longer than the word ‘recently’ covers”.

Taking into account economic, diplomatic, demographic, cultural and all other kinds of challenges, it seems that security challenges brought along by “interesting” times in which we live are at the same time the most delicate and essential ones. That is why it is small wonder that the newly-created security landscape has renewed the issue of military service and the optimal model of armed forces as one of the key questions in almost all European societies, which are forced to re-examine-listed factors, as well as a number of others to be discussed further, Serbian society is also about the re-evaluate its former practices and to make important decisions about the issue of military service and the nature of Serbian military in general. These decisions should be made by considering absolutely all the important perspectives of the (non-)existence of mandatory military service in the Republic of Serbia, including a very important ethical-identity perspective.

MAIN ARGUMENTS FOR MANDATORY MILITARY SERVICE

A pronounced extraordinary “interesting feature” of the time in which we live has inevitably resulted in a number of debates, studies, analyses and arguments about the advantages and benefits of mandatory military service, even about its vital indispensability in many European states, including the Republic of Serbia. The primary factor and key catalyst of the full revival and inflammation of the discourse about military service is a new fear spreading in Europe, but this time it not of communism but of war (Starčević & Blagojević, 2023, p. 40), a phenomenon which have been somehow naively archived into historical drawers by the developed European societies, adding them to other exceeded and resented phenomena such as inquisition, slavery, Bartholomew and Crystal nights and similar phenomena which belong exclusively to Europe’s past and, by no means, to its present or future. As it is clearly shown by the 20th-century history, every increase in security challenges, risks and threats in the international community has, as a rule, initiated debates about the necessity of military service (Asal et al., 2017, p. 1472). European developed post-modern societies seem to have forgotten the truism that “war remains a faithful shadow of every human society, our permanent follower and constant factor of our reality”, no matter how much we progress in civilizational terms and how high the cultural-value bulwarks of our civilizational fortress are (Stanar, 2021, p. 270), and they have succumbed to the appealing logic trap according to which we can change reality by simply speaking

about it in a certain manner (Walzer, 2004, p. XIII) and by living and planning at the level of the imaginary instead at the level of the real. Straining relations between global powers, primarily Russian annexation of Crimea in 2014, and then the escalating war in Ukraine, which began in February 2022, as the war in the European territory between European countries, have brutally and forcefully returned European societies into the sphere of reality with such a security atmosphere that demands the re-examination of the ability of every society to defend itself independently in military terms and to protect itself with weapons. Some of those societies – for example, Sweden, Georgia, Lithuania, Switzerland and Turkey – have reached a conclusion that without mandatory military service or even with the too short existing period of military service, they are unable to respond to “current security challenges”, taking into account the overall “geopolitical situation and threats to state security” and the potential escalation of the existing tensions (Subotić & Rokvić, 2021, p. 248, 250, 255). Or course, the permanently tense situation in the southeast of Europe and the currently “pronounced geopolitical tensions in the Balkans and its surroundings” are further emphasized by the “existential meaning of military power” (Stojanović & Šaranović, 2022, p. 33), as well as the necessity of re-examining the ability to defend peace and the optimal model of armed forces that would guarantee peace in the countries situated in this proverbially seismic geopolitical region, including the Republic of Serbia as well.

Another important argument for the existence of general military service in Serbian society comes from the need for harmonizing the model of armed forces with the concept of “total defence” which was officially adopted as a strategic concept of defence of the Republic of Serbia in the existing applicable National Security Strategy of the RS from 2019, as well as the Defence Strategy of the RS. In compliance with the stipulations of this strategic orientation, “Serbia’s defence system is based on the concept of total defence and founded on the idea of engaging entire society for the purpose of defence” (Đukić & Vuletić, 2023, p. 635). According to the Total Defence Concept of the RS,

“the orientation towards the application of the total defence concept derives from the international position of the RS, security challenges and threats relevant for defence, human and material potential, defence capability and capacity, historical heritage, experiences of liberation and defence wars and the decision about military neutrality” (Stojković & Radović, 2024, p. 3).

In the context of the defined strategic orientation towards total defence, mandatory military service is not only the supporting column of the element of military defence in its narrower sense (Milosavljević, 2022, p. 114), but it globally “constitutes one of the manners of implementing the total defence concept” in all of its dimensions, which is the main reason why the countries making the said strategic choice as a rule rely on the military model which implies mandatory military service (Đukić & Vuletić, 2023, p. 638, 626–635). Although there is no formal necessity, according to Jončić (Jončić, 2022, p. 200), “total defence usually covers the system of general military obligation”, not only in those countries opting for neutrality and military non-alignment.

Total defence is closely connected with the above-mentioned neutrality concept, although the decision about non-alignment does not necessarily imply the decision about the total defence concept. However, as it has been stated, practice shows that neutral countries

opt for mandatory military service due to the necessary maximization and optimization of the potential for successful independent defence and deterrence, which is an implicit condition for objective neutrality. Namely, according to its definition, neutrality implies “the impartial position of the country not participating in an armed conflict, *recognized by other countries*” (Gaćinović, 2018, p. 24), which implies that objective neutrality must be founded on the readiness and capability of its defence and protection (Stanar, 2022, p. 41). In 2007, Serbia adopted the Resolution on the protection of sovereignty, territorial integrity and constitutional order of the Republic of Serbia, which declared military neutrality, but having in mind the current security situation and dynamics of international relations, particularly in the context of the region in which Serbia is situated, re-introducing general military service would be a necessary condition for maintaining the status of objective neutrality, i.e., neutrality which has been recognized and which can be defended, and for harmonizing the armed forces model with the strategic orientation towards military non-alignment.

Further argumentation for the existence of mandatory military service in Serbia is broad and strongly substantiated nowadays. A number of authors in the past few years have pointed in their texts to the importance of the optimal military model and position in the Serbian nation, as well as the explicit existence of mandatory military service, for the development of an overall and valuable strategic culture in modern Serbian society (Starčević & Blagojević, 2020, pp. 85–102; Stojanović & Šaranović, 2022, pp. 11–36); there have also been argument-based and convincing discussions about the challenges and importance of postulating military service as a social ideal in Serbian society (Starčević & Blagojević, 2023, pp. 33–46), as well as about the potentially saving role of military service in the alleviation of negative influences of the post-modern “society of right seekers” (Starčević & Stanar, 2022, pp. 153–165). It is also possible and necessary to further supplement, empower and enrich the fruitful debate and powerful argumentation for the existence of mandatory military service and the model of modern national army, instead of professional army in the Republic of Serbia, with an argument about military service as integral part of Serbian ethos, which cannot be separated from identity assumptions and historical experience from which it derives.

NATIONAL IDENTITY, ETHOS AND MILITARY

There are very few concepts which are extremely frequently used in the daily political discourse, and at the same time they are a significant challenge to all those trying to define them, as it is the case with the concept of national identity. As a matter of fact, the concept of identity is so notoriously difficult and demanding to define precisely and clearly that some authors find that “all things considered, the greatest secret of all is the one of identity” (Babić, 2007, p. 7). Although it essentially “determines our everyday life” in almost every respect and represents “one of the most important constructs of modern civilization” (Milošević Đorđević, 2005, p. 174), the problem of conceptually determining national identity is reflected in the existence of the real “conceptual anarchy or terminological chaos” (Milošević Đorđević, 2003, p. 127), which largely aggravates proper understanding of this phenomenon of first-class importance. Such situation is additionally compounded by different paradigms of the meaning of identity, which in their respective ways approach

this phenomenon – the primordial paradigm which sees national identity as fixed and unchangeable, and the instrumentalist paradigm, according to which national identity is fluid and varies depending on the affiliation to a certain political state. According to available empirical research conducted in the Republic of Serbia (Milošević Đorđević, 2005, pp. 183–192), Serbian national identity is perceived primarily through the primordial paradigm and determined “by common affiliation to culture, language and religion”, i.e., by the existence of group continuity of “language, heroes, monuments and folk customs” (Davis, 1996, pp. 7–8; Tepšić, 2012, p. 80). In fact, in compliance with such perspective it is perceived as a natural form of collective identity with a pronounced “spiritual link keeping it together and uniting it morally” and, as such, it is necessary for the permanence and strength of identity (Bodrožić, 2009, p. 328). A nation’s ethos is exactly that important spiritual link, which with its centripetal character keeps and conserves the integrity of collective identity. By its definition, ethos (*ἦθος*) is not only a set of bearing values and general attitudes, but also a set of practical principles of acting – “characteristic spirit of the community related to the manner in which a community actually lives” (Deakin, 2008, p. 20). If we discuss Serbian national identity and specific Serbian ethos, then the question of the model, role and generally important, and even metaphysical nature of the military is indispensable and has first-class significance not only because the considerations of “ontological security” are generally and always “the foundation part of collective identity” (Proroković & Stojanović, 2023, p. 1216), but also due to the specific role of the Serbian military in the history of Serbian nation. Almost all constitutive elements of identity, collective ethos and entire cultural pattern of Serbian nation are explicitly connected with the military, i.e., with the specific relationship of Serbian nation and its army, regardless of the name it had in different periods of history.

Together with the idea of Saint Sava’s Orthodoxy, the Kosovo myth indisputably constitutes the “key Serbian statehood myth in the core of Serbian national identity” (Bazić, 2012, p. 254) and it is a necessary origin of every consideration of our identity and culture claiming to be serious. Since the Kosovo myth itself is a basically value-founded, or ethical choice and an ethical decision (Vučinić, 2009, pp. 1–5), it is in the roots of Serbian national ethos. The essence of the “Kosovo covenant” as an integral element of the Kosovo myth, is defining the relationship between Serbian nation and its military as “embodiment and institutionalization of its complete willingness and decisiveness to defend its identity“, which will, as shown by the turbulent and challenging history of Serbian nation, “exist only and exclusively as long as there is also formulated willingness, concentrated and localized in the Serbian military, to defend it collectively at all costs”; in this context it is also necessary to observe the basic *function* of the military in Serbian nation, and that is defending the existence of Serbian national identity, the value which is superior to all other values in Serbian national ethos, and even to the value of “bare” life and physical survival (Stanar, 2023a, pp. 134–137). Finally, the question of the role of the Kosovo myth and of Kosovo and Metohija in the foundation and preservation of Serbian national identity is not only a question of the past, but also of the extremely relevant and current present (Proroković & Stojanović, 2023, pp. 1220–1222) and, in that context, it is essentially important for understanding the position of the military in Serbian ethos today.

It is with the function of identity defence that the ideas of freedom, sovereignty and finally the vital position of *statehood* are closely connected in the context of Serbian ethos. An imperative of absolute necessity of freedom and independence, articulated in the existence of political sovereignty and national statehood, derived from the accumulated tragic experience of Serbian nation at all those historical moments in the territory where it found itself without its military. At those historical moments and in those territories, there were active, organized and, as a rule, violent attempts to deny and disassemble all the said elements constituting national identity: language, religion, national heroes, myths and symbols, history and historical monuments etc. Put succinctly, there were attempts to erase Serbian national identity. The experience of mechanisms and manners of resolving the “Serbian question” (Novak, 1986, pp. 525–804), i.e., the experience of the genocide suffered in the Independent State of Croatia during the Second World War, constitutes an indisputably important element of accumulated national historical experience, culture and identity. That bitter and tragic lesson has cardinally confirmed the theses about the “fundamental irrationality” of Pacific assumptions about denouncing armed defence and the existence of the military, as well as about such denouncement actually “rewarding aggression” and, in reality, facilitating and opening the road for the disappearance of one nation (Narveson, 2012, p. 153; Orend, 2010, p. 284). Moreover, an even more important experience of genocide has imprinted an indelible impression about the importance of national statehood and the existence of the Serbian military in Serbian ethos and collective memory of Serbian nation, in a similar manner as it has been done in Jewish nation (Kasher, 2023, p. 244). This impression was unmistakably articulated during the breakup of the SFR Yugoslavia, when the Serbs, in all these territories where they lived and where the elements of their identity were objectively once again clearly and unambiguously threatened, and then their physical survival as well, saw the only exit and salvation in the constitution of their own *people’s* army as a protection against disappearance.

That the ideas of the violent disassembling Serbian national identity are, unfortunately, not the subject of interest of history is sufficiently proved by today’s status of Serbian people living in some territories where they cannot rely on their military. At the same time, historical lessons indicate and warn of the danger of escalation and transformation of the agenda of national identity disassembling into the agenda of physical destruction and/or displacement from these territories of those who are not ready to give up the elements of their own national identity. That is why the imperative value of sovereignty and statehood, i.e., the state of freedom in which elements of national identity will not be disputed or threatened, is significant part of the national ethos inventory. The central role of the military in this context cannot be emphasized enough – Serbian statehood, as the only strong guarantee of the survival of Serbian identity, is in a most elementary and necessary way connected with the Serbian military. Historically seen, Serbian statehood was directly created and won by the Serbian *national* army, and not someone else’s or different army. Moreover, it is a historical, almost idiosyncratically curious fact that the Serbs founded the School of Artillery, or their own military academy as early as March 1850 (Đukić, 2015, pp. 402–405), or 28 years before they won their full statehood with the power of weapons in the Serbian-Turkish wars (1876–1878). Therefore, Serbian people independently founded their military academy, which independently produced army commanders who won

independence and statehood on behalf of their people! This fact, of which very few nations may boast, can really speak volumes about the metaphysical relationship between Serbian nation and its military. At the same time, together with all the above-mentioned, it also bears witness about the importance and position of the military within the “characteristic community spirit”, i.e., within Serbian ethos.

SERBIAN ETHOS AND OPTIMAL MILITARY MODEL

During the stormy and turbulent war history of humanity, there have been different models of armed forces corresponding with the types and needs of societies, as well as with the spirit of the epoch – from militia and aristocratic armies, via mercenary armies, to the feudal-imperial ones (for further detail, see: Kajtez, 2012). With the constitution of nations and the emergence of national states, and particularly after the French Bourgeois Revolution and the experiences from Napoleon’s wars, most European states abandoned the old model of feudal armies and began introducing “general military obligation with mandatory conscription and military service” (Starčević & Blagojević, 2023, p. 35). The same step was also taken by the Serbian state in 1883, when by the Law on Military Organization of 15th January “the division was abolished into the people’s and standing army, and a single army was created – permanent staff during periods of peace to which, in the event of war, trained reserve soldiers are added until reaching the war formation” (Đukić, 2019, p. 43). This military model which implies the existence of mandatory military service remained the military model in Serbian society through different periods and forms of statehood until 2011, when the National Assembly decided to suspend mandatory military service in the Republic of Serbia, thus transferring to the model of “a small professional army”. In this case, Serbian society also followed *zeitgeist* and the dominant trend in other European countries, a large number of which transferred to the model of a small professional army in the period between the end of the Cold War and the end of the first decade of the 21st century (Stanar, 2023b, pp. 29–30). This change of the direction and opting for the abolishment of military service in the majority of developed Western countries was the result of a large number of different strong factors leading to social transformation – from technological-technical to profoundly ideological-value factors. It is quite important to recall the fact that this change is related to the social-type change at a particular geopolitical moment or, completely specifically, to the transition to consumer society, neoliberal values in the unipolar world. Since the state “no longer has full power over economy, security or culture”, it transpired that it also has “fewer needs for patriotic commitment and spiritual mobilization of its subjects” (Bauman, 2009, p. 60). However, it should be noted that the decision about suspending any military service created “discontinuity of tradition dating back to 1838, when the area of military service was first regulated in legislations” (Ratković-Kostić, 2006, p. 22, cited in: Milosavljević, 2022, p. 111).

Looking at the current model of a small professional army in the Republic of Serbia through the prism of the nature and position of the military in Serbian ethos, it can be unambiguously concluded that it is not compatible with this ethos. What is more, it seems that

the model of a small professional army is organized on the foundations of Huntingtonian assumptions about the necessity of *separating* military profession and army from the rest of society; this separation, stipulated in this way, is not only of institutional-technical nature, but it necessarily implies and stipulates separation and isolation – including cultural and value-identity separation and isolation of the military from society (Brooks, 2021, p. 19; Brooks & Grewal, 2022, p. 628; Brayant et al., 2021, pp. 10–24). In the long run, this type of separating the military from society and *vice versa* has led to society being uninterested in military jobs and problems with filling military numbers even in the wealthiest countries of the world (Tresch, 2018, pp. 19–21; Shane III, 2022; Spoehr, 2022). This problem could remain at the margin of the interest of the public and the state owing to the absence of war danger and the strength of alliance, which in unity, and therefore, at least allegedly, superiorly guaranteed defence. At the turn of the 20th and the 21st centuries, it seemed that the Western countries did not need to impose the military obligation on their citizens. “Satisfied consumers, who hurriedly deal with their own affairs, function perfectly, thank you very much...” (Bauman, 2009, p. 60). At the same time, a small professional army provided two not in the least minor “advantages” which, to tell the truth, bring into question not only Kant’s assumptions of the condition of “eternal peace”, but also democracy in itself: such army could be engaged even without the consent of citizens, and it could also wage wars that did not excessively “affect” citizens. Hence it can be understood why US Lieutenant Colonel Yingling (Yingling, 2010) filed an initiative for re-introducing mandatory military service in the USA so that the Congress, but mostly the American people themselves, should finally witness the actual and true price of the wars by their state.

While this type of military organization, as an institution isolated and alienated from the rest of society, which realizes its tasks and missions without an extraordinary insight and impact of the blessedly uninterested society is potentially desirable and optimal for the countries with a different geopolitical situation, a different concept of defence and military alignment, the countries with “military-expeditionary ambitions” (Asal et al., 2017, pp. 1458–1459) and, finally, with different ethoses, Serbian ethos, however, calls for a different, and even opposite nature of the military. This ethos positions the military as an essential element of society, and not as an institution existing outside it; the military emanates from society and it is inseparably connected to it, its collective identity, its freedom and survival guaranteed by the sovereign state. As “localization in which collective freedom is concentrate... from which the state derives” (Babić, 2021, pp. 2–3), which is the metaphysical nature of the military in Serbian ethos – it implies the imperative existence of military service for every citizen because it exists for the sake of every citizen, as well as belongs to every citizen. Therefore, the Serbian military should ideally consist “of the people themselves, because it is an embodiment of their historical ethical choice and their current will to defend their own identity” (Stanar, 2023a, p. 137).

CONCLUSION

As Gadamer famously writes (Gadamer, 2004, p. 295), if we want to understand any matter properly and essentially, we must also understand the relation of that matter with tradition from which it comes. Following this logic, to understand properly the optimal

military model in contemporary Serbian society, it is not sufficient just to appreciate the indisputably important security-political arguments, no matter how convincing they are, but it is also necessary to understand the relationship between the military and tradition, i.e., the place and role of the military in Serbian national ethos. In the case of the analysis of the optimal military model in the Republic of Serbia at the moment, there is a clear convergence of the arguments, or unanimous indication to the desirability of mandatory military service from different perspectives, including the perspective of military service as part of Serbian national ethos.

The position and nature of the military in Serbian ethos is determined by accumulated historical experience and almost all the above-listed key determinants of Serbian national identity, according to which the role of the military in constitution that and such national identity is vital, first-class and indispensable. This perception of the military within constructed national ethos is not compatible with the current model of a small professional army, but it implies the existence of the military inseparable from the nation's spirit and corpus, which would be constituted and made by the nation itself through the existence of military service. Serbian national ethos is founded on the essentially value-oriented and ethical choice of superiority of identity value over bare life, i.e., the understanding of the difference between *zoe* and *bios*, or the difference between mere biological life and political existence (Agamben, 2018, p. 16). The nature and role of the army in such ethos is determined by the historical realization of the fact that the Serbian army itself throughout history has been the key guarantor of preserving national identity as an ultimate value.

Besides as an institution it had a vital historical role in the constitution of national identity, the military has also throughout history to date remained a necessary prerequisite of its maintenance and preservation. Therefore, the existence of an optimal military model which would imply military service is the condition of preserving the idea and value of freedom and identity in the inventory of Serbian national ethos. Namely, Serbian national identity will exist "only and exclusively as long as there is also formulated willingness, concentrated and localized in the Serbian military, to defend it collectively at all costs" (Stanar, 2023a, p. 137). Such willingness can be formulated and articulated solely through the existence of mandatory military service. However, if we are ready to abandon our historical heritage and identity determination and to make a different choice which would allow us to denounce the elements of our own national identity before the danger threatening bare life, then there are certainly other options in the context of choosing an optimal military model.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Agamben, G. (2018). *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Belgrade: Karpos [In Serbian]
- Asal, V., Conrad, J., Toronto, N. (2017). I Want You! The Determinants of Military Conscription. *The Journal of Conflict Resolution*, 61 (7), 1456–1481. Doi: <https://doi.org/10.1177/0022002715606217>
- Babić, J. (2007). Freedom, life, and secret of identity. *Theoria*, 50 (2), 7–17. Doi: <https://doi.org/10.2298/THEO0702007B> [In Serbian]

- Babić, J. (2021). Editorial: The Military, Law and Sovereignty. *Vojno delo*, 73 (3), 2–8. Doi: <https://doi.org/10.5937/vojdelo2103002B>
- Babić, J. (2023). Military Ethics and War: What is Changing and What Remains the Same? In: J. F. Caron, M. Miron (eds.). *Military Ethics and the Changing Nature of Warfare* (4–18). Leiden: Brill Nijhoff.
- Bauman, Z. (2009). *Liquid Life*. Novi Sad: Mediterran publishing [In Serbian]
- Bazić, J. (2012). The Role of the Kosovo Myth in Shaping Serbian National Identity. *Srpska politička misao*, 38 (4), 253–271. Doi: <https://doi.org/10.22182/spm.3842012.12> [In Serbian]
- Bodrožić, Đ. (2009). Serbian Nation – Origin and Ethos of Serbian Nationalism. *Srpska politička misao*, 26 (4), 325–336. Doi: <https://doi.org/10.22182/spm.2642009.16> [In Serbian]
- Brooks, R. (2021). The Paradoxes of Huntingtonian Professionalism. In: L. Beehner, R. Brooks, D. Mauer (eds.), *Reconsidering American Civil-Military Relations: The Military, Society, Politics, and Modern War* (17–40). Oxford: Oxford University Press
- Brooks, R., Grewal, S. (2022). “Twice the Citizen”: How Military Attitudes of Superiority Undermine Civilian Control in United States. *Journal of Conflict Resolution*, 66 (4–5), 623–650. Doi: <https://doi.org/10.1177/00220027211065417>
- Bryant, S., Swaney, B., Urben, H. (2021). From Citizen to Secular Saint: The Societal Implications of Military Exceptionalism. *Texas National Security Review*, 4 (2), 10–24. Doi: <https://doi.org/10.26153/tsw/13199>
- Davis, N. (1996). *Europe: A History*. Oxford: Oxford University Press.
- Deakin, S. (2008). Education in an Ethos at the Royal Military Academy Sandhurst. In: P. Robinson, N. de Lee, and D. Carrick (eds.). *Ethics Education in the Military* (15–30). Aldershot: Ashgate.
- Đukić, A., Vuletić, D. (2023). Organization of the defence system according to the concept of total defence on the example of Switzerland, Sweden and Serbia. *Međunarodni problemi*, 75 (4), 621–647. Doi: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2304621D> [In Serbian]
- Đukić, S. (2015). *Foreign Influence on the Development of the Serbian Military Doctrine in the XIX and the first decade of the XX century*. Belgrade: MC Odbrana. [In Serbian]
- Gaćinović, R. (2018). Military Neutrality and the Future of Serbia. *Politika nacionalne bezbednosti*, 14 (1), 23–38. Doi: <https://doi.org/10.22182/pnb.1412018.2> [In Serbian]
- Gadamer, H. (2004). *Truth and Method*, 2nd revised edition. London: Continuum
- Jončić, M. (2022). Military Non-Alignment: Definitions, Development, Perspectives. *Srpska politička misao*, 80 (2), 189–220. Doi: <https://doi.org/10.22182/spm.specijal2022.7> [In Serbian]
- Kajtez, I. (2012). *Wisdom and Sword*. Belgrade: MC Odbrana. [In Serbian]
- Kasher, A. (2023). Suspending voluntary reserve service: new questions in Israeli military ethics. *Conatus*, 8 (2), 241–256. Doi: <https://doi.org/10.12681/cjp.35404>
- Milosavljević, B. (2022). Specifics and the Need to Improve the Military Neutrality of the Republic of Serbia. *Srpska politička misao*, 80 (2), 101–122. Doi: <https://doi.org/10.22182/spm.specijal2022.4> [In Serbian]
- Milošević Đorđević, J. (2003). An Attempt of Classification of Theoretical Approaches to National Identity. *Psihologija*, 36 (2), 125–140. Doi: <https://doi.org/10.2298/PSI0302125M>
- Milošević Đorđević, J. (2005). Characteristics of national identity in Serbia. *Nacionalni interes*, 1 (1), 173–194. Doi: <https://doi.org/10.22182/ni.112005.8> [In Serbian]

- Narveson, J. (2012). Is Pacifism Reasonable? *Filozofski godišnjak*, 25 (25), 143–154.
- Novak, V. (1986). *Magnum Crimen: Half a century of clericalism in Croatia*. Belgrade: Nova knjiga. [In Serbian]
- Orend, B. (2010). War. In: D. Dulić, B. Romčević (eds.), *Ethics of War* (267–293). Belgrade: Fakultet bezbednosti [In Serbian]
- Proroković, D., Stojanović, B. (2023). Ontological Security and Collective Identity through the Prism of Strategic Culture on the Example of Kosovo and Metohija. *Sociološki pregleđ*, Vol. 57 (4), 1215–1234. Doi: <https://doi.org/10.5937/socpreg57-46568>
- Shane III, L. (2022, April 27). Sluggish military recruiting worries Congress. *Military Times*. Available at: <https://www.militarytimes.com/news/pentagoncongress/2022/04/27/sluggish-military-recruiting-worries-congress/>
- Spoehr, T. (2022, May 13). Military Recruiting Faces Its Biggest Challenge in Years. *The Heritage Foundation*. Available at: <https://www.heritage.org/defense/commentary/military-recruiting-faces-itsbiggest- challenge-years>
- Stanar, D. (2021). *Ethics of International Politics*. Belgrade: Dobrotoljublje. [In Serbian]
- Stanar, D. (2022). Strategic responsibility of the Armed Forces when making a political decision on military neutrality. *Vojno delo*, 74 (4), 40–51. Doi: <https://doi.org/10.5937/vojdelo2204040S> [In Serbian]
- Stanar, D. (2023a). The Kosovo Covenant: Defense and Protection of Identity as the Function of the Military. In: D. Tančić, M. Vidosavljević, M. Mijatović (eds.), *Kosovo and Metohija through Facts, Interpretations and Symbols* (125–139). Leposavić: Institut za srpsku kulturu Priština.
- Stanar, D. (2023b). Military Ethics Education: Bridging the Gap or Deepening the Chasm? *Ethics and Armed Forces*, 2/2023, 28–33. Available at: <https://www.ethikundmilitaer.de/en/magazine-datenbank/detail/02-2023/article/military-ethics-education-bridging-the-gap-or-deepening-the-chasm>
- Starčević, S., Blagojević, S. (2020). The Role of Military Service in the Development of the Serbian Strategic Culture. *Vojno delo*, 72 (4), 85–104. Doi: <https://doi.org/10.5937/vojdelo2004085S> [In Serbian]
- Starčević, S., Stanar, D. (2022). Society of Right Claiming and Transformation of War and Military at the End of the 20th and Beginning of the 21st Century. In: Z. Pavlović (ed.) *Human Rights Protection Yearbook* (153–167). Novi Sad: Ombudsman
- Starčević, S., Blagojević, S. (2023). The Military Service as Part of the Social Ideal in Serbia. *Srpska politička misao*, 80 (2), 33–51. Doi: <https://doi.org/10.5937/spm80-44254> [In Serbian]
- Stojanović, S., Šaranović, J. (2022). Military Neutrality and Serbian Strategic Culture. *Srpska politička misao*, 80 (2), 11–40. Doi: <https://doi.org/10.22182/spm.specijal2022.1> [In Serbian]
- Stojković, D., Blažović, R. (eds.) (2024). *Concept of Total Defense – a Summary*. Belgrade: MC Odbrana. [In Serbian]
- Subotić, M., Rokvić, V. (2021). Returning of Compulsory Military Service – Decision Addendum. *Kultura polisa*, 18 (45), 247–262. Doi: <https://doi.org/10.51738/Kpolisa2021.18.2r.4.01>

- Tepšić, G. (2012). National identity and the (mis)use of the 'other'. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 6 (8), 69–90. [In Serbian]
- Tresch, T. (2018). Challenges in recruitment and retention is there a solution? *Contemporary Military Challenges*, 20 (2), 19–21. Doi: <https://doi.org/10.33179/BSV.99.SVI.11.CMC.20.2.02>
- Vučinić, M. (2009, May 14). The Kosovo Myth and the Serbian National Identity. *Nova srpska politička misao*. Available at: <http://www.nspm.rs/kulturna-politika/kosovski-mit-i-srpski-nacionalni-identitet.html?alphabet=1> [In Serbian]
- Walzer, M. (2004). *Arguing about War*. New Haven: Yale University Press.
- Yingling, P. L. (2010). The Founders' Wisdom. *Armed Forces Journal*. Available at: <http://www.aQi.com/2010/02/4384885>

